

IVAN DOROVSKÝ

JIREČKOVY CESTOPISY JAKO ZDROJ POZNÁNÍ DĚJIN JIHOSLOVANŮ

Konstantin Jireček (1854 – 1918) byl průkopníkem v mnoha vědních oborech nejen u nás, nýbrž zejména na Balkáně. Čeští, slovenští, slovanští i mnozí neslovanští badatelé se shodují v tom, že svým celistvým dílem patří k zakladatelům balkanistiky. Pro Jirečkovy historické, geografické, etnograficko-folkloristické, literárně historické i jazykovědné práce je příznačná širší nastolených otázek a užití všech tehdy dostupných pramenů. Pokusil se podat mj. první vědecký výklad bulharských a srbských dějin od nejstarších dob do jeho současnosti v takovém pojetí, v takové úplnosti a s takovým přehledem o všech pojednávaných otázkách, jako to neučinil žádný historik před ním.

O Jirečkových pracích k bulharským a srbským dějinám i k historii dalších balkánských národů a o jeho zásluhách pro rozvoj mnoha vědních oborů u balkánských národů existují četné studie našich, bulharských, srbských a některých dalších slavistů. Jirečkovu mnohostranné vědecké dílo rozebírám a hodnotím jinde.¹ V této stati bych chtěl ukázat na to, jaký přínos měly jeho cestopisy pro poznání dějin Jihoslovanů. Tato otázka není dosud podrobněji zpracována.

Vedle značně rozsáhlé slavistické a zejména balkanistické činnosti se K. Jireček věnoval také cestování. Sloužilo mu k poznání nových krajů, jiných lidí, odlišného způsobu života i k získání četných poznatků o navštívené zemi. „Viděl mnohem více světa a mnohem více zažil v něm, než u českých spisovatelů bývá pravidlem“ – napsal o sobě v roce 1904.² Již od mládí vášnivě četl cestopisy. Jako vídeňský gymnazista a pak zejména jako student pražské univerzity hodně cestoval po Čechách.³

Výsledkem první Jirečkovy delší cesty na slovanský jih v roce 1874 byla rozsáhlá cestopisná studie Srbsko, země i lid, která se stala později vzorem

---

¹ Rukopis mé práce *Konstantin Jireček jako balkanista a slavista* je v tisku.

² R. O.: *Konstantin Jireček. K jeho 50. narozeninám*, Osvěta 34, 1904, 786–796, 677 až 689. Medailón je sice podepsán redakcí Osvěty, ovšem nepochybným autorem byl sám K. Jireček.

³ Tamtéž, 683.

pro obdobné práce,⁴ neboť nepřinášela pouze autorovy subjektivní dojmy, nýbrž podávala četné údaje o obyvatelstvu, způsobu života a politické situaci, které Jireček čerpal z odborných publikací. Nebylo proto divu, že mu studii o Srbsku první poloviny 70. let 19. století „velice pochválil zejména starý Palacký“.⁵

Tak, jak se množily Jirečkovy vědecké práce z oblasti Balkánu, paralelně s tím rostl také autorův zájem o vlastní poznání Balkánského poloostrova. Bystrý a vnímavý Konstantin Jireček proto rád a cílevědomě využíval svých vědeckých cest na slovanský jih k poznání země a lidu, o jejichž dějinách bádál a psal. Jeho dva pobyty v Dubrovniku v letech 1878 a 1879 mu přinesly nejen četné poznatky historické, ale také cestopisné.

Jako stálý a osvědčený spolupracovník Osvěty a Světozoru proto Jireček uveřejnil v roce 1877 nejen své dojmy z návštěvy Upsaly, Stockholmu a překrásných švédských jezer,⁶ ale především seznámil čtenáře uvedených časopisů v několika rozsáhlých cestopisných črtách s dalmatským přímořím a Dubrovnikem.

Časopis Světozor přinášel zejména v letech 1876 – 1879 velké množství textového i obrazového materiálu o průběhu srbsko-turecké a rusko-turecké války, informace o jihoslovanské literatuře a kulturním životě, povídky a básně českých autorů, mezi nimi například Rudolfa Pokorného, Josefa Holečka a dalších, překlady povídek černohorských a srbských spisovatelů, obsírný výklad o Bulharsku, o bulharském povstání v roce 1876, životopisy ruských i srbských generálů a předních kulturních pracovníků atd. Můžeme říci, že česká pokrokově a liberálně orientovaná společnost žila v té době (jako ostatně veškerý slovanský svět) událostmi na Balkáně.

Jirečkovy cestopisy, které vyšly v uvedených letech ve Světozoru a v Osvětě, měly jasný cíl. Byly politicky aktuální a angažované, neboť seznamovaly českou veřejnost se zeměmi, o nichž se tolik hovořilo. Přitom Jirečkovi nešlo o to podat pouze popis krajiny. Spojil se v něm školený historik a geograf s obdivovatelem přírody, s výborným znalcem botaniky a talentovaným spisovatelem. Jirečkova cestopisná vyprávění jsou velmi široce, ale přesně a promyšleně koncipována. Střídají se v nich lyrické nebo lyrizující pasáže s hodnověrnými údaji historickými, geografickými, literárními, jazykovými a obecně kulturními, které vždy aktualizuje nejnovějšími politickými událostmi.

Jako badatel, znalec a obdivovatel dějin a národů Balkánského poloostrova považoval Jireček za svou politickou povinnost podat svědectví o jihoslovanských krajinách, které poznal z autopsie, neboť „pro vědeckého cestovatele velikou zvláštností je i lid sám se svou prostosrdečnou dobrotou, svými zvyky a svým nářečím“.⁷

⁴ K. Jireček, *Srbsko, země i lid*, Osvěta 1875, 321–338, 416–430, 498–505, 586 až 594. Např. zeměpisec a cestovatel Emanuel Fait později napsal podobnou studii, kterou nazval *Makedonie, země i lid*. Viz o něm podrobněji I. Dorovský, *České země a Balkán. Kapitoly z česko-makedonských a makedonsko-českých styků*, Brno 1973, 105–124.

⁵ R. O.: *Konstantin Jireček...*, 684.

⁶ K. Jireček, *K švédským jezerům*, Osvěta 11, 1877, 852–862; *týž*, *Upsala*, Světozor 1877, 426–427, 438, 447–449, 463; *týž*, *Stockholm*, Osvěta 1878, 115–131.

Ve svém cestopisném vyprávění Přímoří⁸ se vrátil k svým poznámkám z první návštěvy Jaderského pobřeží v roce 1874, kterou uskutečnil na zpáteční cestě ze Srbska. „Chci Vám dnes vypravovati, kde a jak jsem se poprvé seznámil s mořem“ – psal hned v úvodu. Jenže souběžně s vyprávěním o Karlovcích seznámil čtenáře také s výročními trhy, do popisu kamenité krajiny vložil výklad o těžkém údělu vesnických obyvatel a zmínil se o třech hlavních charvátských nářečích – kajkavštině, štokavštině a čakavštině. Než začal psát o Rijece a „jejích památkostech“, podal výklad o státoprávních maďarsko-charvátských otázkách, o národnostním složení obyvatelstva, o současném kulturním životě i o české pomoci při výchově vojenských odborníků. „Obyvatelé (asi 14.000) doma jsou Chorvaté, Čakavci, na ulici Italianti, v politice Maďaři, a své děti pilně učí německy. Takovou to neshodu poměrů národopisných s názory politickými zřídka kde naléztí“. To je přece výstižná charakteristika situace, jaká skutečně byla v 70. letech milulého století nejen v Rijece, ale i v řadě jiných jihoslovanských měst. Jireček dovedl rovněž vystihnout pomalu se rozvíjející národně uvědomovací myšlení spjaté s rozvojem osvěty a školství. Měl plnou pravdu, když napsal, že před rokem 1848, kdy neexistovalo v Rijece například gymnázium, „na mnohých místech po národním vědomí nebylo ani stopy, ledaže se několik osvícených jednotlivců hlásilo k národnosti slovanské a že chorvátský Bakar v tuhé trval opozici proti pomaďarštěné Rijece“.⁹ O obyvatelích Bakarů napsal, že jsou „vesměs Chorvaté, a to vlastenečtí Chorvaté, zabývající se hlavně obchodem zámořským“.¹⁰ Svoje výklady o přímořských dalmatských městech a jaderských ostrovech Jireček prokládá jak stručnými exkurzemi do historie, tak také vyprávěním např. o úskocích, „proslavených bojovností svou na moři i na suchu“ a „hrdinech národních písní jihoslovanských“ i o současných poměrech politických.

Pro Jirečka bylo příznačné, že při svých cestách vyhledával a seznamoval se s lidmi osvícenými, s kulturními pracovníky a že se vždy „přidal k lidu“ ve sporech odnárodněné a vlastenecké části a vyzvedával ty pracovníky nebo instituce, které v Charvátsku hrály úlohu „osvědčeného zápasníka národního pokroku a opravdové autonomie“. V Kraljevici (Porto Ré) byl mile překvapen, že v tamní čitaonici (osvětové besedě) byly vyloženy vedle srbských, charvátských a italských novin také noviny české, že vedle obrazů Račkého a Strossmayera visely také podobizny Fr. Palackého a Riegra a že jej uvítal český učitel z Heřmanova Městce Sebald Cihlár, redaktor pokrokového listu Primorac. Redaktoři a vydavatelé časopisu informovali Jirečka o nejnovějších událostech i o tom, že z tohoto kraje pocházejí významní charvátsští představitelé kultury Franjo Rački, Adolf Vebe, Petar Matković, bán Ivan Mažuranić aj.

Přistavu Kraljevici, který o několik let dříve navštívili také Jan Neruda

⁷ *Plavba podle břehů dalmatských*. Podává dr. Konst. Jireček, Světozor 51, 1878, 630–631, 52, 1878, 646–647.

⁸ V bibliografii B. Cvetkovič, J. Nagi, *Trudovete na profesora dr Konstantin J. Jirečka (1854–1904)*, Sofie 1906, s. 11 je název uveden nesprávně jako *Chorvátské přímoří*.

⁹ Světozor 1878. 7.

¹⁰ Tamtéž, 22.

a Vítězslav Hálek, věnoval Jireček ve svém cestopisu značné místo. V soulaďu se zaměřením si povšiml sociální skladby a způsobu obživy obyvatelstva, jehož mužská část trávil většinu roku na lodích, které brázďily světová moře. „Doma, jmenovitě v letě, zůstávají jen ženy, které obstarávají všecku práci doma i na poli. A jaká je to práce! Pomyslete si, že vše na suchu není než suchá skála, všude je kamení, ostré, neplodné kamení. Daleko široko nikde není pramenité vody, nýbrž jen cisterny s vodou dešťovou. Tu třeba s velikým namáháním odvalovati balvan po balvanu, kámen po kamenu a skládati je ve zdi, ohrady a terasy; na pracně vydobytém pruhu plodné půdy sází se pak vinná réva (traje)“. Je to stručná a výstižná charakteristika těžkého údělu přímořského obyvatelstva. Kraljevica, podobně jako Bakar, Rijeka nebo Terst, byla od roku 1778 svobodným přístavem a měla podle Jirečka značně rozvinutý obchod. Odváželo se odtud velké množství dříví až do Francie a také „dovoz není nepatrný“ – psal Jireček.

Druhý Jirečkův cestopis *Plavba podél břehů dalmatinských* vyšel ve Světozoru v prosinci 1878. Pojednával v něm o své druhé cestě, kterou podnikl v srpnu 1878 z Vidně přes Terst a odtud po moři do Dubrovníku, jenž se mu stal „obydlím na několik měsíců“. Cestopis má podobné členění výkladu jako všechna jeho předcházející výpravění z cest: jsou v něm informace o nejnovějších politických událostech, o jazyce, způsobu života, historických památkách, o rozvoji národního hnutí a kulturně osvětové činnosti.

Nikoli náhodou se po stručných informacích o cestě po souši Jireček pouští hned do výkladu nejživějších politických událostí, spjatých s okupací Bosny a Hercegoviny Rakousko-Uherskem. „Okupace právě se byla začala a odevšad slyšíte mluvit o Maglaji a Mostaru, o Doboji a Travniku, sám Hadži Loja, vůdce bosenských musulmanů, je hlavním předmětem živých rozprav. Blízkost bojiště prozrazuje se i jiným způsobem. Je tu plno důstojníků (na lodi, na níž plul Jireček – pozn. moje – I.D.) a lékařů, kteří jedou ke svým plukům do Hercegoviny. Mezi nimi se svou snahou domluvit se pomocí češtiny s Jihoslovany brzo prozradili i dva krajané.¹¹ Jireček dále poznamenává, že dokonce při obědě „Nejvíce se mluvilo o okupaci, přičemž se horkokrevní Vlachové, vína ještě ani neokusivše, horlivě rozpalovali pro ni a proti ní“.¹²

Ať vypráví o Istrii, kterou považuje převážně za charvátskou mluvící nářečím čakavským, o Pule, Zadru nebo Splitu, Jireček se stále vrací ve svém cestopisu k pestré společnosti na lodi, na níž „slyšíte hovory vlašské, francouzské, srbsko-chorvatské, německé, české, turecké a albánské“ a kde je také plno vojáků. „Blízkost bojiště ohlašovala se přítomností dvou rezervních důstojníků“, „gemütlich“ Vídeňanů, kteří měli tak málo vědomostí jazykových, že nerozeznali vlaštinu od slovanštiny. Byl tu i zástup istrianských a dalmatinských jednoročních dobrovolníků“.¹³

„Vědeckého cestovatele“ K. Jirečka ovšem zajímala také historie, archeologické památky i písemnictví. Proto se například v Zadru zdržel několik

¹¹ Tamtéž, 23.

¹² Tamtéž, 630.

¹³ Tamtéž, 631.

dnů. Zaujaly jej zde římské a středověké nápisy, charakter města, které tvořilo v té době centrum, v němž bylo místodržitelství, vojenské velitelství, nemocnice, finanční úřady, kasárna, zásobárny a v němž úředním jazykem byla italština. Podobná situace byla také ve Splitu, kdežto na jih od Neretvy začínalo území bývalé Dubrovnické republiky, a proto se tam mluvilo „slovansky“. Zatímco gymnázia v Zadru a Splitu byla italská, v Dubrovniku a v Kotoru „se vyučuje ve všech osmi třídách slovansky“ – psal Jireček. Také tisk byl v severodalmatských městech italský. Pouze v Zadru vycházel dvojjazyčný časopis *Narodni List – Nazionale*, který uveřejňoval vedle článků italských také „slovanské“. Třebaže i „mezi inteligencí dalmatinskou vyskytují se mnozí uvědoměli Slované“ – říká Jireček, neumějí mluvit čistě slovansky a v jejich „hovoru slovanském všude slyšíte divné makaronismy, množství cizích slov“. Proto byl pro Jirečka „první dojem severní Dalmácie takový, jako kdybys jel podél břehů italských, kdesi z Janova do Livorna zřídka zaslechneš nějaké slovo slovanské“.¹⁴

Jireček měl během cesty lodí do Dubrovniku možnost poznat všechny hlavní ostrovy Jaderského moře, u nichž loď zastavovala: Brač, Solta, Hvar, Korčula, Mljet aj. Toužil po tom podívat se na ostrovní život, „neboť každý z těchto ostrovů má své zvláštnosti, své mravy, kroje a své nářečí“ – posteskl si Jireček.

Po výkladech o Hvaru, Splitu a Dubrovniku jako „ohnisku jihoslovanského básnictví v 15. a 16. století“ neopomněl se zmínit také o vesnici Brist, rodišti „slavného pěvce Kačiće (vlastně slul Andrija Kačić-Miošić, † 1783) čili „starce Mjelovana“, jehož epické písně o středověkých panovnicích jihoslovanských a o bojích s Turky se staly obecným majetkem Dalmatinců a zpívají se nyní jako pravé národní písně“. Od Kačiće pak Jireček přešel k palčivým otázkám jeho současnosti. „Náš věk a nová povstání proti Turkům vychovaly podobného básníka z řádu sv. Františka (Kačić byl totiž františkán – poznámka moje – I.D.), Gercegovce Grgo Martič, známý z posledních událostí bosenských pod jménem, ‚Radovan‘ ve svých ‚Osvětnicích‘ (Mstitelích) velkolepým způsobem opěvoval poslední boje z leta 1857 – 1862, a dobyl si podobné slávy mezi katolíky i mezi pravoslavnými, jako Kačić“.¹⁵

Svoje vyprávění Jireček opět příznačně uzavírá nejnovějšími událostmi, totiž připomínkou na ozbrojené srážky mezi Turky a dubrovnickými sedláky, které byly příčinou toho, že když dorazil dne 17. srpna 1878 pozdě večer do Dubrovniku, městská brána byla uzavřena a posádka a veškeré obyvatelstvo uvedeno do pohotovosti. Nakonec však byl Jireček spolu s „celým zástupem opožděných měšťanů, poddůstojníků atd“ vpuštěn do Dubrovniku a „nazejtří počal jsem se seznamovati s tím krásným městem, které se stalo mým obydlím na několik měsíců“.

Hned následujícího roku (1879) věnoval Jireček Dubrovniku dvě cestopisná pojednání. Jedno uveřejnil ve *Světozoru* pod názvem *Epidaur*, druhé v *Osvětě* pod názvem *Dubrovník*.¹⁶ V prvním pojednal o založení města

¹⁴ Tamtéž, 631.

¹⁵ Tamtéž, 647.

¹⁶ *Epidaur*. Podává dr. Konst. Jireček, *Světozor* 13, 1879, 15–18, 39–42, 51–54; *Dubrovník*. Podává dr. Konst. Jireček, *Osvěta* 1879, 9–25.

a o jeho okolí, jak je poznal za svého prvního pobytu v Dubrovniku koncem září 1878, kdy se „okupace Hercegoviny klonila svému konci. Od několika dní poslední zbytky muslimských povstalců byly obleženy na neschůdném hradě Klobuku“. Podrobný popis jednotlivých částí města a jeho okolí je proložen četnými historickými a kulturními údaji (například o básniku Vetraniovi a jeho životě na ostrově sv. Ondřeje). Celé okolí i město autor prochodil pěšky. Horské hřebeny a stezky jej vracejí ve vzpomínkách na nejbližší minulost: „Tudy se leta 1876 chodilo do tábora Ljubibratićova v klášteře Dužském a tudy, jakož i podobnými přechody nad Rijekou, utíkaly rodiny povstalců hercegovských na půdu rakouskou.“¹⁷ Po historické exkurzi o Epidauru, o němž se mluví i v jedné slovenské listině z roku 1253, si Jireček všímá počtu obyvatel, jejich národnostního složení, způsobu obživy a jazyka: „Jsou to vesměs Slované, Dubrovčané a Konavlané sem přistěhovalí. Hlavně se žijí plavectvím a jezdí až do Ameriky. Zvláštní nářečí dubrovnické, vynikající neobyčejnou vybroušeností i lahodností a množstvím zvláštních slov i frází, které se mluví jen ve městě Dubrovniku, v Gruži (přístavě dubrovnickém) a v Cavtatu, zde se mluví nejčistěji. Cavtafané dle úsudku domácích filologů mluví asi tak, jak se mluvilo v Dubrovniku před šedesáti lety. Jinde všude převládá nářečí hercegovské.“¹⁸

V druhém Jirečkově cestopisném příspěvku najdeme některé informace obecně balkánského charakteru, např. o osudech lesních porostů a o Athosu. Jireček popsal rovněž obchodní a řemeslnický život Dubrovniku, lidové kroje, administrativní strukturu města a jeho národnostní pestrost, dubrovnický archiv, v němž pracoval, apod. Také toto své vyprávění o „rajském koutu světa“ Jireček aktualizuje dosti otřesnými informacemi o hercegovských uprchlících, kteří se po čtyřletém vyhnanství znovu vraceli do svých domovů. Mluví o nich jako o „nejlepším a nejkrásnějším lidu“.

Na rozdíl od populárnějšího výkladu o Dubrovniku ve Světozoru, v tomto svém vyprávění Jireček podal mnohem systematictější, odbornější, fundovanější výklad historického vývoje Dubrovniku a jeho obchodních styků s osmanskou říší, o rozkvětu slovanského písemnictví v 15. a 16. století v této „miniaturní aristokratické republice“ i o nejnovějším rozvoji národního uvědomění.

Dojmy a historické údaje, které Jireček takovým mistrným, čtivým a láskyplným způsobem sděloval ve čtyřech cestopisech čtenářům Světozoru a Osvěty, pocházely z jeho prvního pobytu na jihu v roce 1874 a z druhé cesty o čtyři roky později. O prázdninách roku 1879 se Jireček sice znovu vydal do Dubrovniku a pobyl tamž celé dva měsíce, k tomu však, aby o tom podal další svědectví, mu již nezbyl čas.¹⁹ Byly tu nabídky

¹⁷ Světozor 1879, 41–42.

¹⁸ Tamtéž, 54.

¹⁹ V období svých *Dějin národa bulharského* (1876) do odjezdu do Bulharska (1879) se Jireček soustředil především na dějiny Jihoslovanů. V té době vznikl např. habilitační spis *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe* (1877), v němž přinášel četné údaje k historické topografii oblasti podél linie Bělehrad–Niš–Sofie–Plovdiv–Cařihrad. V roce 1878 se pustil do systematického studia materiálů v dubrovnických archívech. Vytěžil cenné údaje, které

vlád Bulharského knížectví a Východní Rumelie, aby vstoupil do jejich služeb.²⁰ To však už začíná nová kapitola Jirečkova vědeckého i osobního života.

ПУТЕВЫЕ ЗАПИСКИ КОНСТАНТИНА ИРЕЧЕКА КАК ИСТОЧНИК ПОЗНАНИЯ ИСТОРИИ ЮЖНЫХ СЛАВЯН

Путевые записки чешского ученого-историка и одного из основателей балканистики К. Иречека (1854—1918) являются составной частью его огромной научной деятельности в области балканистики. Он несколько раз посещал южнославянские культурные центры (Белград, Дубровник и др.), описал их историческое развитие и представил много данных об их современном политическом, культурном и национальном развитии.

Именно эта часть его научной деятельности оставалась, к сожалению, до сих пор незатронута учеными славистами и балканистами. Автор статьи с этой целью проанализировал путевые записки К. Иречека и указал на их вклад в познание истории южных славян.

---

zpracoval mj. v historicko-geografické studii *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters* (1879).

²⁰ O prázdninách 1879 Jireček odjel znovu do Dalmácie, kde měl v úmyslu zůstat do listopadu. Pracoval nejvíce v dubrovnickém archívu. Navštívil však také Boku Kotorskou, Cetyni a Trebinji. Vzhledem k pozváním, aby nastoupil do bulharských služeb, zkrátil svůj pobyt a 8. října 1879 se vrátil do Prahy.

